

KISS SZILVIA

A névtan tanításának néhány kérdése

A tudományterületek közül az egyik legmostohább helyzetben lévő terület az onomasztika vagy más néven névtudomány. Bár minden embert (minden névhasználót) foglalkoztat a saját neve, a köztudat mégsem tekinti tudománynak a nevek kutatását. A szakmán belül is megoszlanak a vélemények önállóságát tekintve, illetve a diszciplínák közt betöltött szerepét figyelembe véve.

Mi a névtan? Melyek a céljai?

Mára már egyértelművé vált, hogy a névtan önállóan is megállja a helyét. Sokáig a nyelvudomány részeként fogták fel, hiszen tárgyát, a tulajdonnevet nyelvi kategóriaként vizsgálták. Azonban a tulajdonnév besorolását a nyelvi rendszerbe, illetőleg helyét a nyelvben nehéz meghatározni, erről még ma is viták folynak.

A nevek tudománya kétségtelen nyelvi jeleket vizsgál, feltárásukhoz szükségesek a nyelvudományban használt módszerek, de jóval messzebb mutat a nevek kutatása egy nyelvészeti problémán. ¹ „A nevek az emberi élethez, a szellemi és anyagi művelődéshez kötött társadalmi produktumok...”², megértésükhöz, feltárásukhoz számos diszciplína eredménye, módszere szükséges. Beépíti kutatásaiba a művelődéstörténet, a történet-, a nyelv-, a közgazdaság-, és a jogtudomány, a pszichológia, az irodalomtörténet és – tudomány, a matematika, az informatika, a statisztika stb. és számos más terület elemeit is. Kapcsolatban áll a régészettel, a szfragszitikával ³, a numanizmatikával ⁴, a genealógiával ⁵, az archontológiával, a hittudománnyal és a vallástörténettel. Ilyen értelemben az egyik legkomplexebb tudományterület. Nemcsak integrálja ⁶ a különböző diszciplínák eredményeit, hanem azoknak fontos segítséget nyújt kérdéseik megválaszolásában, így segédtudományként is funkcionál.⁷ Pais Dezső szerint alkalmazott művelődéstörténet a névtan,⁸ a nomen propriumot, a tulajdonneveket vizsgálja. Azok viszont nem nyelvészeti, hanem szociokulturális szerepük révén lesznek tulajdonnevek, így mindenképpen igazolt, hogy önálló helye legyen a tudományok között.⁹ Természetesen nagyon szoros kapcsolatban van a nyelvészettel, művelői leggyakrabban nyelvészek.¹⁰ Kutatóinak tájékozottnak kell lenniük a nyelvudomány történeti aspektusában, ismerniük kell korszerű ágazatait is.

A hely- és személynevek kérdései nem nélkülözhetik a nyelvtörténet eredményeit, az idegen eredetűek a kontrasztív nyelvészet vizsgálatait. Sokat köszönhet a dialektológiának, gyűjtéseik révén elindult a helynevek kutatása, feltérképezése is.¹¹ A szociolingvisztika segíti abban, hogy a nevek és a társadalmi környezet kapcsolatát megvilágítsa. A névválasztás mentális okainak feltérképezésében, magyarázataihoz, a névadás és névhasználat indítékait

befolyásoló lelki tényezőkről, a nevek eufemisztikus használatának elemzéseire, a névdivat pszicholingvisztikai megközelítéséig számos kérdéshez és kérdésre keresheti közösen a választ a névtan és a lélektan.

A szójelentés értelmezése és struktúrájának vizsgálata nem nélkülözheti a szemantika eredményeit. A nevek rendszerezéséhez szorosan kapcsolódó adattár rendezéséhez a lexikológia, lexikográfia segítséget nyújthat. Ma már nem lehet a számítástechnika eszközei nélkül korszerű névtárat létrehozni. Igény az adatbázis olyanfajta rendezése, amelyben a nagy mennyiségű anyag feldolgozása után külön-külön is lekérdezhetővé válik minden címszó lokalizációja, idegen nyelvi megnevezése, etimológiája, más nevekhez kapcsolódó utalásai stb. A névadás normáinak követéséhez figyelembe kell venni a nyelvi norma korszerű megközelítését is.

Szükséges a nevek mögötti rejtett információ megfejtéséhez a szaknyelvek, csoportnyelvek szakszókincse is.

Sorolhatnánk tovább a nyelvészet területeit, melyekkel kapcsolatban áll az onomasztika. A nevekhez társuló problémafeltárás megkívánja az egyes szakterületek ismeretét. „Mindezt pedig egy olyan képesség tartja össze, amelyet *alkalmazásnak*¹² nevezünk. ... Ez a képesség tartalmazza a mindenfelé nyílt interdiszciplináris szemléletet, a társadalmi felelősségérzetet, valamint a nyelvi kommunikációval kapcsolatos igényességet.”¹³

Ez a képesség mozgatja a komplex névkutatást is, amely nemcsak tényfeltáró, hanem a mindennapi gyakorlat számára segítséget nyújtó, ismeretterjesztő is egyben. Tanácsadója lehet a magánembernek,¹⁴ a cégeknek, vállalatoknak, egyéb társadalmi intézményeknek a névválasztásában is.¹⁵ Ugyanakkor részt vállal a társadalmi változásokban, kérdésfeltevésekben, valamint azok megoldásaiban.

A névtan komplexitásán túl fontos tulajdonsága az, hogy nemzeti tudomány.¹⁶ Hoffmann István szerint: „nemzeti keretek között folyó magyarságtudományi diszciplína.”¹⁷ Ez nem egyfajta körülhatárolt „hungarocentrikusságot”¹⁸ jelent, hanem figyelembe veszi a nemzetközi eredményeket, más nemzetek és a magyar névadás kölcsönhatásaira is támaszkodik. Ez a meghatározás a névtudomány célját segíti pontosítani, miszerint kutatnunk kell a magyar tulajdonneveket, illetve tárjuk fel a magyar művelődéstörténeti és társadalmi ismereteket a magyar névanyagból. Továbbá a magyarság népcsoportjainak, kisebb közösségeinek, a család és az egyes ember által használt neveiről alkot képet.¹⁹

A névanyag abban is segít, hogy minél többet tudjunk meg a világról, a benne élő emberekről, környezetünkről, a nevekhez fűződő kapcsolatainkról, érzéseinkről, gondolatainkról is egyaránt.

A nevek vizsgálata az oktatással szoros kapcsolatban van. A névtan tanításának kérdése az anyanyelvi nevelés része is, mely elhanyagoltabb kutatási kérdés. Az anyanyelvi órákon a nevek mögött megbújó kultúrtörténetet is felfejthetünk.²⁰

A nevek világa a mi világunk. Rólunk vallanak, általuk megismerhetőbb, talán jobban megérthető az, ami körülvesz minket, és vele együtt mi magunk is. A nagy legendák bennünk élnek, belőlünk fakadnak. Egész kultúránk leírható neveink által. Sok-sok apró részlete még mindig feltárássra szorul.

Ősidőktől fogva a nevekhez kapcsolódott valamiféle misztikus rituálé, illetve a neveket különleges, mágikus erővel felruházott, a varázslás eszközeként tekintették. Nagyon sok

kultúrában az embert három összetevőből valónak tekintették. Állt a testből, a lélekből és a névből. Az eszkimók szerint, ha az ember halott nevét kapja, örökli a név előző gazdájának tulajdonságait. A név egyben a lelkek „reinkarnációját” biztosította, hiszen, ha a nevet nem adták másnak, akkor a halott lélek nem nyugodhatott²¹ békében a túlvilági létben.

A név a varázslat eszköze, ereje van az ember fölött, tehát nem mindegy, hogy milyen nevet adunk (adtak) az újszülöttnak. Az ősi névadás jellegzetessége volt, hogy egy vagy több külső tulajdonságáról, érzékszerveinkkel felfogott jelenségéről kapták a személyek, dolgok a neveiket. Mivel a név továbböröklődött, egyben a tulajdonság is misztikusan továbbélt.²² A név továbbvitele nagyon sokáig élt és él még mai is a magyar kultúrában. Fontos volt a név fönntmaradása a családban. Somogyban például azért, hogy a vagyon ne aprózódjon, egy gyermek született családonként. Ha felnőtt és fiú volt, lehetőleg olyan helyre nősült, ahol szintén nem kellett a testvérek közt a vagyonon osztozkodni. Ezekben a családokban apai ágon generációról generációra ugyanaz a név öröklődött.

Egyes közösségekben az egymással szövetségre lépők nevet cseréltek, ez a rítus egyben a lélek cseréjét is szimbolizálta. A névcserének más okai is lehettek. A felnőtté vált férfiak beavatási szertartásaihoz is hozzátartozott. Ma is él ez a szokás, a katolikus szerzetesrendekbe való belépéskor, ahol fel kell venniük a rendtagoknak egy új nevet, ezzel szimbolizálva az új élet kezdetét. Lovas Rózsa szerint, ha a névcseré lélekcseré, akkor a névadást lélekadásnak tekinthetjük. „A név élőlény, mely a test pusztulását túléli, tehát nem lehet más, mint lélek vagy a lélek egy része.”²³

Ahhoz, hogy a nevekben rejtett tudást megértsük, már nagyon korán tudatosan kell foglalkozni velük. Gyermekkorban magunkról először a nevünket tanuljuk meg, majd társainkat is nevük alapján azonosítjuk. A névvilág tágabb megismerése az iskolában kell, hogy elkezdődjön. A névtan tanítása mindenképpen megalapozza a nyelvi műveltséget, emellett számos tudományterületet érintve bővíti a tanulók ismereteit, gazdagítja személyiségüket.

Sajnos a névtan sem önállóan, sem közvetve nem része a tananyagnak. Az 1978-as tantervvel kapcsolatban sokan hiányolták e terület meglétét,²⁴ azóta megjelent tantervek, módosításai (NAT, kerettanterv, NAT módosítás) sem pótolták ezt a hiányt.²⁵

Mire használható a névtan?

Az oktatás tartalmának egészét nézve bármelyik területen használhatóak a névtani ismeretek. Az alap elsajátítása az anyanyelvi nevelés feladata. Az alsó tagozatban tanítóknak – általában, hogy a tantárgyak nagy részét egy pedagógus tanítja –, nagyobb rálátásuk van arra, hol lehet a nevek segítségével kapcsolatot teremteni a különböző ismeretek közt. Alsóban még elég, ha az olvasmányokban előforduló nevek jelentését próbálják körüljárni a tanulók. S melyik kisdíák ne lenne kíváncsi saját nevének jelentésére, eredetére? A tanult földrajzi nevek kiegészíthetők a szűkebb környezetünkben használtakkal, azok eredetének vizsgálatával. A mesék szereplőinek, események, helyszínek, napok, hónapok stb. neveinek jelentését szintén megfejtethetik a tanulók. Minél több nevet ismerünk és értünk meg, annál jobban körvonalazódnak majd ezeknek a fajtái is. Így megkönnyítjük a tulajdonnév fajtáinak tudatosulását már az alsó tagozatban.

A felső tagozat kibővül konkrét névtani ismertekkel. Jómagam a funkcionális nyelvtan híve vagyok, melyben a nyelvi elemek funkcióira kerül a hangsúly. Ezeket meghatározott műveletek, szabályok szolgálják. Fontos alapelv, hogy a forma (bizonyos mértékben) követi a funkciót. „A grammatika inkább a választás és a lehetőségek grammatikája, mint szabályok halmaza.”²⁶ A nyelv kontextualizált és rendezett hangzás, amely előfeltételezi a szubsztanciát, a formát (grammatikát és a lexikát) és a szituációt.²⁷ Sajnos nincs ma Magyarországon (vagy csak nyomokban) funkcionális nyelvleírásra épülő anyanyelvi tankönyvcsalád. Egy nagyon jó kezdeményezés van (de sajnos létét a kiadó terjesztési feltételei nem ösztönzi, illetve korlátozza), melynek darabjai jól tükrözik e fenti szemléletet.

A sorozatban többször előkerül a nevek vizsgálata, a 11–12 évesek számára készült könyvben a magyar szókészletten részeként konkrét fejezetben is megtalálhatjuk.²⁸

A tulajdonnév és a köznév elválasztásán túl, a tulajdonnevek fajtáit is szemléletes példákkal, kreatív gyakorlatokkal ismerteti meg a tanulókkal. A nevek nyelvi jellemzői között megfigyelteti azt, hogy azok hány szóból állhatnak (ez fontos a szófajukkal kapcsolatos kérdések miatt). Beszél a névadásról, a nevek funkcióiról, a nyelvünkben betöltött szerepéről, valamint azok történetéről. Fontos elemzési szempontként tér vissza többször a sorozat kapcsán a név hangzásának, stiláris jellemzőinek a vizsgálata is. Továbbá megfigyelteti a diákokkal a név hangzásának és a jelentésének esetleges kapcsolatát gazdag példatár segítségével. A nevek helyesírása szinte minden esetben előkerül, mely annak fejlesztését szolgálja.

Mire jó a névtan az anyanyelvi nevelésen kívül?

Összefüggést teremthetünk a kommunikáció és a nevek között. Az emberi kapcsolatok kialakításának elemi feltétele a bemutatkozás. Jól érthető és hallható név magabiztonságot sugall, félreérthető helyzetet küszöböl ki. A bemutatkozás mellett a megszólításnak is ugyanolyan fontos szerepe van. Kit, hogyan szólítsunk meg, mikor, melyik nevén, nem minden esetben egyértelmű, így a szituációkat gyakorolni kell. A bemutatkozás lehet szóban és írásban, de lehet elektronikus úton is. A levélvégi elköszönés, névhasználat szintén előkerül. Mit tudunk meg a névjegyekből, a milyet készítsünk kérdés is fontos.

A néprajz és a névtan kapcsolata által sok mindent megismerhetünk jeles napokról, hozzájuk kapcsolódó népszokásokról. Jó szolgálatot tesz a hon-és népismeret tanításakor.

A társadalomismeret és névhasználat a névválasztás okaira is kitérhet. A névdivat befolyásoló szerepére rávilágítva a gyerekek nyelvi ízlését is formálhatjuk.

Név és történelem. A történelmi személyek, események, évszámok jelentésének felfedése múltunk megismerését teszi könnyebbé.

A természettudományok is összekapcsolhatók a névtannal. A természeti jelenségek elnevezése nem véletlenszerű, hanem nagyon is tudatos tevékenység. A nevük vizsgálata, keletkezése, a névadás indítékának megfejtése megkönnyítheti a természet törvényeinek megértését, azt szemléletesebbé teheti.

A művészetek szoros kapcsolatban vannak a nevek világával. Az alkotások címei legtöbbször annak részeként értelmezhető. Így magyarázatuk, azokhoz kapcsolt érzelmek, érzések, hangulatok körüljárása az alkotás mélyebb jelentésrétegeit is élénk tárhatja.

A fentiekből következik, hogy a névtan nemcsak ismeretek halmaza, hanem eszköz mások feltárásához, azok megértéséhez. Ezért az iskolai oktatás bármely területén felhasználható. Hogy ez megvalósulhasson, a gyakorló pedagógusok névtani ismereteit gyarapítanunk kell. Fel kell kelteni érdeklődésüket, meg kell mutatni azt, hogy a névtan az anyanyelvi nevelést, valamint az oktatás egészét szolgálja, segítheti, a tanulókat érdekli. E tekintetben a főiskoláknak, egyetemeknek is vannak feladatai. Lehetővé kell tenni, hogy a felsőfokú oktatási intézményekben névtani kérdésekkel foglalkozó speciális fakultációkat, kollégiumokat hirdethessenek, s ezeken szaktól függetlenül vehessenek részt az érdeklődő hallgatók.

El kell érniük, hogy a pedagógus-továbbképzés keretében a szakma ismerői lehetőséget nyújtsanak a gyakorló tanárok, tanítók névtani ismereteinek gyarapítására. Így azok az iskolai oktatásba beépülhetnének, illetve azon kívül szakkörök keretében működhetnének. Mindezek megvalósítása nélkül nem érhetjük el, hogy a tanulók megfelelő szintű anyanyelvi alpműveltséggel (és általában véve alpműveltséggel) rendelkezzenek, és a nyelvhasználatuk tudatos legyen.

Irodalom

BENKŐ LORÁND 1982. A név és az ember. In Nyr. 106: 291 – 399

FÜLÖP LÁSZLÓ 2003. Hetvenhét magyar keresztnév. Kaposvár

HAJDÚ MIHÁLY 2003. Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó

HALLIDAY, M. A. K. 1978. Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning. London: University Park Press.

HALLIDAY, M. A. K.-MacIntosh, Angus 1966. Patterns of language. Longman.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. Magyar helynévkutatás. 1958 – 2002. Debrecen

HOFFMANN OTTÓ 2001. „Verecke híres útján jöttem én...” (Ady). In Színes eszmék nem alszanak... Szépe György születésnapjára. Szerk. Andor József – Szűcs Tibor – Terts István. 502 – 512. Pécs

KÁLMÁN BÉLA 1996. A nevek világa. Budapest

KIRÁLY LAJOS 1993. Névtani ismeretek. In A magyar nyelv könyve. Szerk. Adamikné Jászó Anna. 495 – 519

KISS JENŐ 2001. Szociolingvisztika, kutatás, oktatás. In Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai csere János Tanítóképző Főiskolai Kar. Tanulmánykötet. Szerk. Kovátsné Németh Mária. Győr, 285-291.

KUGLER NÓRA – LENGYEL KLÁRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1999. Magyar nyelv tankönyv 10 – 11 éveseknek. Budapest, Korona Kiadó.

LADÓ JÁNOS 1971. Magyar utónévkönyv. Budapest

LOVAS RÓZSA 1934. Név – lélek. MNY. 30: 12 – 17.

NEMESNÉ KIS SZILVIA 2003. Névadási szokások ménesekben. Kaposvár

OROSZ BÉLA 1983. A névtan az általános iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában és az új tanterv. Névtudományi Értekezések 8: 104 – 109.

PAIS DEZSŐ 1921. Régi személyneveink jelentéstana. NYr. 21: 158-163.

RAÁTZ JUDIT 2000. A névtan szerepe és helye az anyanyelvi nevelésben. In A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány. Budapest

TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1993. Tabu és fétis (Az idegen nevek antropológiájáról). Hungarológia 3: 221-224.

ZLINSZKY ALADÁR 1927. A névvarázs. MNY. 23: 100 – 109.

Hivatkozások

- 1 Hajdú 2003
- 2 Benkő 1982
- 3 A pecsétek tanulmányozásával foglalkozó tudomány.
- 4 A pénzérmék feliratait kutatják.
- 5 Leszármazásokkal, utódlással kapcsolatos kutatások.
- 6 Hajdú 2003; Benkő1982
- 7 Benkő 1982
- 8 Pais 1921
- 9 Tolcsvai 1993
- 10 Hajdú 2003
- 11 Kiss J. 2001
- 12 A kiemelés a szerzőtől.
- 13 Nemesné 2003. Szépe György: Előszó.
- 14 Ladó 1971; Kálmán 1996; Fülöp 2003
- 15 Benkő 1983
- 16 Ua.
- 17 Hoffmann I. 2000
- 18 Benkő1983
- 19 Hajdú 2003
- 20 Hoffmann O. 2001
- 21 Vö: Zlinszky1927; Lovas 1934; Hajdú 2003
- 22 Vö: Adamikné 1991. Király Lajos: Névtani ismeretek; Lovas 1934
- 23 Lovas 1934: 13
- 24 Orosz 1983
- 25 Raátz 2000
- 26 Halliday 1978: 4
- 27 Halliday – MacIntosh 1966
- 28 Kugler – Tolcsvai 1999